

LATVIJAS SIEVIETES SABIEDRISKAJĀ UN VALSTS DZĪVĒ UN MĀKSLĀ (1860–1944)

Ilgars Grosvalds

Atslēgas vārdi: *Latvijas sievietes, cariskās Krievijas laiks, neatkarīgā Latvija, glezniecība, grafika, tēlniecība, lietišķā māksla*

Inženierzinātņu doktors Ilgars Grosvalds (1927–2019) bija ķīmiķis, zinātnieks un pedagogs, strādāja gan būvniecības nozarē, gan bija pasniedzējs un ķīmijas, fizikas un astronomijas skolotājs. Neatņemama viņa dzīves sastāvdaļa bija zinātnes popularizēšana, kas balstīta zinātnes vēstures pētījumos. Pēdējos dzīves gados viņš intensīvi vāca un publicēja datus par Latvijas sievietes lomu dažādās jomās — izglītībā, sabiedrībā un valsts dzīvē, mākslā. 2013. gadā izdota neliela Grosvalda publikācija “Latvijas Universitātes sievietes augstākajā izglītībā un zinātnē XX gs. pirmajā pusē” (32 lpp). Šo tēmu autors vēlējās paplašināt publikācijās LZA Vēstu A daļas izdevumos. Žurnāla 2014. gada 5./6. numurā līdzautorībā ar Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja līdzstrādnieku Ivanu Griņeviču publicēts raksts “Latvijas sievietes ceļā uz augstāko izglītību un zinātni”. Otru rakstu par šo tēmu “Latvijas sievietes izglītībā un zinātnē (1860–1944)” publicējām 2017. gada 2. numurā. Nesen LZA Vēstu A daļas redakcija saņēma vēl divus Ilgara Grosvalda rakstus: “Latvijas sieviete sabiedriskajā un valsts dzīvē (1860–1944)” un “Latvijas sieviete glezniecībā un tēlniecībā (1860–1944)”. Rakstu autora nodoms bija apkopot vienuviet 20. gadsimta sākuma ievērojamāko Latvijas sieviešu dzīvesstāstus un veikumu. Divus pēdējos iesniegtos rakstus Ilgara Grosvalda dzīves laikā nepaguvām izdot, turklāt raksts par Latvijas sievietēm mākslā nebija pabeigts, tomēr, godinot autora piemiņu, esam lēmuši nodot lasītājam šo rakstu apkopojumu.¹

Latvijas sieviete sabiedriskajā un valsts dzīvē (1860–1944)

No idejas un nacionālās kustības izauga latviešu nācija un valsts. Lai izcīnītu Latvijas neatkarību, vajadzēja noiet garu ceļu daudzu desmitu gadu garumā, sākot ar Tautas atmodas laikmetu, Jaunās strāvas laiku līdz Brīvības cīņām un republikas nostiprināšanai. Latviešu sieviete pieteica sevi sabiedriskajā un valsts dzīvē.

Deviņpadsmitā gadsimta astoņdesmitajos gados Vidzemē un Kurzemē tikai nedaudz sieviešu varēja izmantot savas zināšanas

praktiskā intelektuālā darbā. Rīgā sāka strādāt pirmās divas ārstes: Anna Kizelbaša (dzīves dati nav atrasti), kas diplomu medicīnā bija ieguvusi 1878. gadā, un Marija Demante (dzīves dati nav atrasti), kas augstskolu bija beigusi 1879. gadā.²

Tautiskās atmodas kustības vadītāju Krišjāni Valdemāru (1825–1891) visnotaļ atbalstīja viņa sieva Luīze (Lūcija) Johanna Valdemāre (fon Ramma, 1841–1914) un māsa Marija Medinska-Valdemāre, bet Ati Kronvaldu (1837–1875) — viņa dzīvesbiedre Karolīne (Lizete) Rolofa-Kronvalde.

Marija Medinska-Valdemāre dzimusi 1830. gada 5. septembrī Ārlavas pagasta Vecjunkuros saimnieka ģimenē. Mācījusies Neimanes privātskolā Talsos. Atvērusi nelielu privātskolu Sasmakā (tagad Valdemārpilī). No 1865. gada vadījusi brāļa Krišjaņa Valdemāra Tigodas muižu Novgorodas guberņā. 1882. gadā pārcēlusies uz Aksaju Dienvidkrievijā, kur mirusi 1888. gadā.³ Viņas uzskatu izveidi dziļi ietekmēja Krišjānis Valdemārs un Fricis Brīvzemnieks-Treilands (1846–1907). Izmēģinājusi roku rakstniecībā, viņa pauda jaunlatviešu uzskatus. Lokalizētajā stāstā “Ozols, viņa dzīve un gals” (1872) priekšvārdā viņa izteicās: “Sieviete tautā ir tā puse, kurā sirds pukst, un tamdēļ šī tautas sirds puse ir ievērojama.”⁴

Jaunlatvietes uzskatīja, ka tautā jāmodina tēvu zemes mīlestība. To jāsekmē nacionālajām skolām, kurās jāmaca tautas valoda, vēsture, ģeogrāfija un tradīcijas. Jāorganizē teātra izrādes, jāattīsta kora dziedāšana.

Liela nozīme latviešu tautas izglītības un kultūras vienotības veicināšanā bija Rīgas Latviešu biedrībai. Tā izveidojās 1868. gadā no 1867. gadā dibinātās organizācijas “Latviešu palīdzības biedrība priekš trūkumā ciedamiem igauņiem”. Latviešu biedrībā darbojās Rīgas Latviešu teātris, ziņību, derīgo grāmatu un mūzikas komisijas.

Lielu pacilātību izsauca biedrības rīkote Pirmie vispārīgie Latviešu dziedāšanas svētki 1873. gadā Rīgā. Tajos piedalījās 46 kori (pieteikušies bija 53) ar 1003 dziedātājiem — 791 vīriešiem un 212 sievietēm.

Biedrībā jau no paša sākuma darbojās dāmu komiteja, kas veicināja latviešu kultūras dzīvi. Tā sarīkoja pirmos latviešu koncertus, pirmo teātra izrādi (“Žūpu Bērtulis”) un priekšlasījumus. Par priekšniecēm strādāja Anna Ozoliņa (1869–1870), Elīze Tomšone (1870–1871), Šarlote Rambuse (1871–1872), Vilhelmīne Kozlovska (1872–1877), Šarlote Ramberge (1877–1879), Anna Feldmane (1879–1880), Katrīna Dombrovska (1880–1903), Šarlote Berģe (1903–1906),

Katrīna Einberģe (1906–1908) un Līvija Menģele (1908 — nav zināms). Biedrībā rosiģi darbojās mecenāte un uzņēmēja Katrīna Dombrovska.⁵

Katrīna Dombrovska dzimusi 1830. gadā. Kopā ar vīru Jēkabu Dombrovski piedalījās Rīgas latviešu sabiedriskajā dzīvē. No 1872. gada bija Latviešu labdarības biedrības kasiere. Pēc vīra nāves 1886. gadā patstāvīgi vadīja kokapstrādes uzņēmumu. Atbalstījusi četrklasīgās meiteņu skolas un nespējnieku namu celšanu un strādnieku ēdienu nama ierīkošanu. Mirusi 1903. gada 9. aprīlī Rīgā.⁶

Ata Kronvalda dzīvesbiedre **Karoline Kronvalde** (1836–1913) bija pirmā, kas presē aizstāvēja sievietes vienlīdzīgās tiesības ar vīrieti izglītībā un sabiedriskajā dzīvē. Par šo viņas lomu rakstīju 2017. gada publikācijā⁷. Rakstā kļūdains minēts K. Kronvaldes miršanas gads — viņa mirusi 1913. gadā (nevis 1931. gadā, kā minēts rakstā). Savas dzīves laikā strādājusi par valodas skolotāju un vadījusi Rīgas Latviešu labdarības biedrības meiteņu skolas internātu.

1870. gadā “Baltijas Vēstneša” 46., 47. un 48. numurā ar K. Kronvaldes vārdu publicēts raksts “Cienīgam “Garam””, kurā, atbildot nezināma autora rakstam (to parakstījis “Gars”) “Baltijas Vēstneša” pielikumā “Piektdienas Vakarā”⁸ par vīriešu un sieviešu tiesībām, atspēkoja apgalvojumu, ka sievietes nejut līdzi laika garam: “Dieva dotas gudrības stiprumu atrodam gan pie vīriešiem, gan pie sievietēm. Kas zīmējās uz sieviešu izglītību, tad tā pieejama vairāk vīrietim nekā sievietei un tas vēl nedod iemeslu un nicināšanu runāt par sievietes gara spējām.”⁹

19. gadsimta deviņdesmitajos gados latvju sieviete jau bija pavērusi durvis uz vidējo un daļēji uz augstāko izglītību. Viņas vārds kļuva pazīstams literatūrā un tēlotājā mākslā, nebija svešs arī sabiedriskajā un politiskajā dzīvē.

Sieviešu intelektuālo attīstību ievērojami sekmēja idejiskā latviešu inteligences kustība

“Jaunā strāva”. Tā pauda demokrātiskas un sociālistiskas idejas. Īpaša nozīme bija laikrakstam “Dienas Lapa”, kas pulcēja ap sevi demokrātiski noskaņotu opozīciju. Tajā darbojās ievērojami latviešu inteliģences pārstāvji: Jānis Pliekšāns (Rainis) (1865–1929), Jānis Jansons-Brauns (1872–1917), Pēteris Stučka (1865–1932), Pauls Kalniņš (1872–1945), Kārlis Kasparsons (1865–1962), Dora Pliekšāne, Aspazija. “Dienas Lapu” no 1891. līdz 1895. gadam vadīja Jānis Pliekšāns, bet no 1895. līdz 1897. gadam Pēteris Stučka, kas savu dzīvi saistīja ar Jāņa Pliekšāna (Rainis) māsu — Doru Pliekšāni.

Dora Stučka-Pliekšāne dzimusi 1870. gada 7. augustā Randenes pusmuižā. Viņa palīdzēja brālim Jānim “Dienas Lapas” redakcijas darbā. Lai gan studijas medicīnā Cīrihē, Šveicē, un Monpeljē, Francijā, netika pabeigtas, tās deva labu pamatu viņas uzskatu attīstībai. D. Stučka pārtulkoja Frīdriha Engelsa darbu “Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni” un Augusta Bēbeļa — “Sieviete un sociālisms”. Aspazija atzīst, ka D. Stučka bija “pirmā sieviešu kustības ierosinātāja”, bet Pauls Dauge (1869–1946) raksta, ka “viņa kā meteorīts uzliesmoja pelēkā pilsonības ikdienā”.

1897. gadā viņa apprecējās ar P. Stučku, sekoja vīram līdzī nometinājumā uz Vitebsku, vēlāk uz Slobodsku. Darbojās kā vīra sekretāre. Dzīvoja Pēterburgā, 1919. gadā arī Rīgā, pēc tam Maskavā. Pēc Otrā pasaules kara atgriezās Latvijā. Mirusi 1950. gada 9. maijā Rīgā.¹⁰

Dzejnieces **Aspazijas** (Johanna Emīlija Lizete Rozenberga, dzimšanas dokumentos — Rozenvalde, vēlāk — Elza Pliekšāne, dzimusi 1865. gada 16. martā, mirusi 1943. gada 5. novembrī) uzskatus dziļi ietekmēja Rainis. 1895. gadā viņa aizgāja no Rīgas Latviešu teātra, aktīvi piedalījās jaunstrāvnieku sabiedriskajā dzīvē un 1897. gadā apprecējās ar Raini. Viņas dzejoļu krājumā “Sarkanās puķes” (1897) pacilātībā pausta doma par pagātnes verdzības važu saraušanu un ceļu uz brīvību.

Aspazija iezvanīja cīņu par sieviešu tiesībām ar lugu “Zaudētās tiesības”. Tajā attēlots, ka sieviete divkosīgas morāles dēļ aiziet bojā. Izcēlās nesaudzīga polemika starp laikrakstiem “Baltijas Vēstnesis” un “Dienas Lapa”. Tajā “Baltijas Vēstnesis” pauda valdošo uzskatu, ka sievietei jāpaliek tikai sievietei, mūžīgās sievišķības apgarotai bez ilgām un tieksmēm uz vispārcilvēciskiem augstumiem. Sievietes emancipācija nesaietas ar sievietes dabu. Mīlestība, paklausot savai sirds balsij, grauj ģimenes dzīvi un morāles principus. “Baltijas Vēstnesis” parādījās ievadraksti, satīra un karikatūras, kas vērstas pret sievietes emancipāciju.¹¹

Rakstnieks Jānis Purapuķe (1864–1902) par to pat sacerēja darbus “Sieviešu ienaidnieks” (1897) un “Mūsu modernās jaunavas” (1898). “Dienas Lapā” diskusijā bija spiesta aizstāvēties arī Aspazija. 1894. gadā viņa raksta: “... tikumība, kāda līdz šim pastāv, ir morāle tikai sievietēm, vīriešiem tā nebūt nav tik stingra. Ja ko vīrieši sev atļauj, par to sievieti nosoda. Es neprasu, lai sievietēm būtu atļauja uz netikumību, bet es prasu, lai abi būtu tikumīgi. Sieviete jābūt vienlīdzīgi attīstītai dzīves uzskatu ziņā un vienlīdzīgi izglītotai prāta spēju ziņā.”¹²

Idejisko latviešu sieviešu organizāciju atturības biedrības “Auseklis” dāmu komiteju izveidoja 1891. gadā. Par īstu sieviešu garīgo centru tā kļuva 1904. gadā, kad tās idejisko vadību uzņēmas **Anna Brigadere** (1861–1933) un **Anna Rūmane-Ķeniņa** (1877–1950). Biedrība veicināja latviešu sieviešu izglītību, pabalstīja pirmās latviešu studējošās sievietes, atvēra lasītavu un sarīkoja priekšlasījumus. Savu darbību komiteja izbeidza 1905. gadā līdz ar biedrības “Auseklis” slēgšanu.¹³

1905. gada revolūciju Latvijā ievadīja 13. janvāra demonstrācija Rīgā un tās apšaušana Daugavmalā. Kustība pārauga neskaitāmās demonstrācijās, streikos, muižu dedzināšanā un kaujinieku sadursmēs ar armiju, žandarmēriju un “melno sotņu”. Daudzi

revolūcijā iesaistītie cilvēki bija spiesti pamest dzimteni, arī Rainis un Aspazija 1905. gada decembrī devās trimdā uz Šveici. Pēc atplūdiem 1906. un 1907. gadā daudzus revolucionārus notiesāja, nošāva vai izsūtīja katrogā uz Sibīriju. Arī vēlāk pazīstamajai Latvijas valsts un sabiedriskai darbiniecei Mildai Salnais piesprieda mūža noietinājumu Sibīrijā un izsūtīja uz Verhoļensku.

Milda Salnais dzimusi 1886. gada 1. septembrī lauksaimnieka Jura Kļaviņa ģimenē. Beigusi Rīgas Latviešu labdarības biedrības meiteņu skolu, Rīgas Lomonosova sieviešu ģimnāziju un Universitātes kursus Amerikas Savienotajās Valstīs. Piedalījies 1905. gada revolūcijā, 1907. gadā notiesāta uz mūža noietināšanu Sibīrijā, aizbēgusi uz Šveici un no turienes uz ASV.

Amerikā darbojās laikrakstā “Strādnieks” un žurnālā “Darba Balss”. Pēc 1917. gada marta revolūcijas ar vīru Voldemāru Salno atgriezās Krievijā. 1918.–1919. gadā strādāja Sibīrijas un Urālu nacionālajā padomē Vladivostokā. 1920. gadā kuģī ar Imantas pulku atgriezās Latvijā. Bija Latvijas telegrāfa aģentūras “LETA” (1920–1925) vicedirektore un *Associated Press* korespondente. 1925.–1934. gadā — Latvijas sieviešu nacionālās līgas ģenerālsekretāre. 1935.–1940. gadā Stokholmā Latvijas vēstniecības preses sekretāre, pēc tam angļu un amerikāņu laikrakstu līdzstrādāniece. Otrā pasaules kara laikā aktīvi darbojās latviešu nacionālās pretestības kustības organizēšanā. Apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni. Mirusi 1970. gada 21. maijā Stokholmā.¹⁴

Anna Rūmane-Ķeniņa Ženēvā kopā ar dzejnieku Raini nodibināja Šveices komiteju Latvijas jautājumu pētīšanai (*Comité Suisse d'Etude de la Question Lettonne*). Publicēja rakstus Šveices un Francijas laikrakstos par Latviju. Ierosināja franču zinātnieku profesoru Dumbergu sarakstīt grāmatu par latviešiem. To viņš veltīja A. Rūmanei-Ķeniņai “kā dedzīgai latviešu patriotei”. No 1917. līdz 1919. gadam viņa strādāja Francijas ārlietu

ministrijas preses nodaļā, informējot par jaunākajiem notikumiem Latvijā cīņā par brīvību un neatkarību.

Anna Rūmane-Ķeniņa dzimusi 1877. gada 13. novembrī Jelgavā dzelzceļnieka ģimenē. Mācījās sieviešu ģimnāzijā Jelgavā (1888–1896). Strādāja par skolotāju Biķerniekos. 1900. gadā nodibināja privātu meiteņu skolu Rīgā, kuru 1907. gadā pārveidoja par ģimnāziju, līdz 1912. gadam bija tās direktore. Apceļoja Rietumeiropu — Austriju, Šveici, Franciju un Itāliju. Studēja Sorbonas universitātē (no 1911) un Ženēvas universitātē (no 1912), 1916. gadā beidza Ž. Ž. Ruso Pedagoģisko institūtu Ženēvā. 1919. gadā atgriezās Latvijā, bija Latvijas ārlietu ministrijas preses biroja vadītāja, 1920. gadā nodibināja Franču-latviešu tuvināšanās komiteju. 1921. gadā saņēma “*Palmes academique*” 1. šķiru “Par nopelniem franču kultūras labā”. Apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni (IV šķ., 1926).

1923. gadā šķīrās no rakstnieka Ata Ķeniņa (1874–1961). 1925., 1928. un 1929. gadā lasīja lekcijas žurnālistikā un rakstniecībā ASV. 1944. gadā emigrēja uz Vāciju. Pēc kara smagi slima no padomju zonas atgriezās Latvijā. Mirusi 1950. gada 9. novembrī Rīgā.¹⁵

Pirmā pasaules kara laikā A. Rūmane-Ķeniņa un A. Ozoliņa-Krauze daudz veica Latvijas neatkarības propagandā Rietumeiropā.

Austra Ozoliņa-Krauze Šveicē bija Latviešu komitejas sekretāre. Viņa sarakstījusi vairākas brošūras, kurās apskatījusi Vācijas aneksijas tiesības Baltijā, un uzstājās par Latvijas autonomām tiesībām. Izdeva vairākas politiskas brošūras: “*Selbstfreirung oder Vergewaltigung*”, “*Des lettischen volkes Frage an das deutsche Volk*” un “*Le droit de la Russie ou le droit de l'Allemagne sur les côtes de la Baltique*”.

Austra Ozoliņa-Krauze dzimusi 1890. gada 13. decembrī būvuzņēmēja ģimenē. Beidza Maldoņa ģimnāziju Rīgā. Studēja tieslietas un

filozofiju Bernes universitātē (1912–1917). Pirmā pasaules kara laikā aktīvi darbojās Latvijas komitejā Šveicē. Pēc Pirmā pasaules kara 20. un 30. gados dzīvoja Rīgā. Izdeva satīrisku žurnālu "Ho-ho". Sarakstījusi satīrisku romānu "Virpuļu durvis", kas vēsta par krievu emigrantiem Parīzē. Kopā ar aktrisi Mariju Leiko (1887–1938) izveidoja vēsturisku lugu "Marija Vaļevska", kas izrādīta teātrī 1934. gadā. Dzīvi beidza pašnāvībā 1941. gada 11. jūlijā, vācu armijai okupējot Rīgu.¹⁶

1919. gada 18. novembrī Latvijas Tautas Padome, kuru izveidoja pilsoniskās partijas kopā ar Latvijas sociāldemokrātisko partiju, vācu okupācijas apstākļos proklamēja Latvijas neatkarību. Svinīgajā aktā vienīgā sieviete uz Nacionālā teātra (toreiz Krievu teātra) skatuves kā sociāldemokrātu pārstāve bija Klāra Kalniņa — vēlākā Latvijas Saeimas priekšsēdētāja Paula Kalniņa (1887–1938) dzīvesbiedre.

Klāra Kalniņa (Klāra Anna Luīze Kalniņa, dz. Veilande) dzimusi 1874. gada 25. februārī Jēkabnieku pagastā. Studējusi zobārstniecību Pēterburgā. 1910. gadā izturēja zobārstes pārbaudījumus Tērbatas universitātē. Bija pirmā sociāldemokrātu pulciņa biedre Latvijā. 1903. gadā emigrēja uz Vāciju.

No 1918. līdz 1922. gadam bija Latvijas sociāldemokrātu partijas komitejas locekle, no 1921. līdz 1932. gadam — partijas Rīgas komitejas locekle. 1920. gadā ievēlota Latvijas Satversmes sapulcē. No 1926. līdz 1931. gadam darbojusies "Lauku Darbu" redakcijā. 1923. gadā ievēlota par sociālās strādnieku internacionāles sieviešu komitejas locekli, bet no 1932. gada — par tās prezidija locekli. Tulkojusi Kārļa Kautska (1854–1938) darbus "Koloniālā politika" (1906), "Demokrātija un diktatūra" (1916), F. Engelsa (1820–1895) "Pilsonu karš" (1906) un A. Bēbeļa (1840–1913) "Sieviete" II daļu (1921). Rakstījusi laikrakstā "Sociāldemokrāts" par sabiedriskiem un sieviešu tiesību jautājumiem.

1944. gadā emigrēja uz Vāciju, no tās 1946. gadā — uz Zviedriju. Mirusi 1964. gadā Zviedrijā.¹⁷

Pirmais pasaules karš latviešu tautai atnesa neizsakāmas bēdas un postu. Pirmā pasaules kara un Latvijas Brīvības cīņu laikā (1918–1920) latvju sievietes pašizliedzīgi piedalījās ievainoto karavīru aprūpē un bēgļu organizācijās, strādāja ambulancēs, slimnīcās un karavīru palīdzības organizācijās. 1919. gada oktobrī, Bermontam uzbrūkot Rīgai, izveidoja Latvijas Sieviešu palīdzības korpusu, kas sievietes apvienoja cīņai pret ienaidnieku. Viņas ierīkoja un vadīja ēdināšanas punktus, aprūpēja karavīrus lazaretēs un slimnīcās, vāca ziedojumus un apģērbu kareivjiem, gādāja par ievainoto garīgo atpūtu, rūpējās par karavīru apbedīšanu. Sieviešu korpusā iestājās daudzas jaunas sievietes.

Justīne Čakste-Vesere (Justīne Katrīna Marija, dz. Vesere) rosīgi darbojās Jelgavā. Viņa dzimusi 1870. gada 28. novembrī Rīgā tirgotāja ģimenē. Beigusi Rīgas vācu vidusskolu. 1894. gadā apprecējās ar Jāni Čaksti (1859–1927), vēlāko Latvijas valsts prezidentu. Piedalījās IV Vispārīgo latviešu Dziesmu un mūzikas svētku sarīkošanā Jelgavā un trūcīgo bērnu un skolēnu apgādē.

Justīne Čakste-Vesere 1914. gadā uzņēmas plašās Sarkanā Krusta Jelgavas Latviešu nodaļas lazaretēs vadību, bet 1915. gadā palīdzēja iekārtot Tērbatas bēgļu komitejas ēdināšanas punktu. Bermonta uzbrukuma laikā Rīgai viņa vadīja sieviešu palīdzības korpusu. No 1922. līdz 1925. gadam bija Latvijas Gaidu centrālās organizācijas prezidente. 1944. gadā emigrēja uz Zviedriju. 1926. gadā apbalvota ar Triju Zvaigžņu III šķiras ordeni. Mirusi 1954. gada 24. aprīlī Stokholmā.¹⁸

1915. gada vasarā vācu ķeizarkajai armijai iebrūkot Kurzemē, bēgļu gaitās devās simtiem tūkstoši bēgļu. Uz brīvprātīgo uzņemšanas komisijas aicinājumu "Pulcējaties zem latviešu karogiem" atsaucās tūkstošiem jaunekļu un vīru. Visās nozīmīgākajās kaujās

pie Slokas, Ložmetējkalnā un Nāves salā līdzās strēlniekiem piedalījās latvju sieviete Līna Čanka-Freidenfelde ar segvārdu “Jānis”.

Līna Čanka-Freidenfelde dzimusi 1893. gada 5. novembrī Rendas pagastā. 1915. gada augustā brīvprātīgi iestājās latviešu strēlnieku vienībā. 1915. gada 21. oktobrī ievainota pie Pavasara muižas Slokā, atgriezās kaujas laukā, turpināja cīņu, līdz viņu ievainoja otrreiz. 1916. gadā Nāves salā no 1. aprīļa līdz 12. septembrim piedalījās visās kaujās, 1916. un 1917. gadā Ziemassvētku kaujās un pie Ložmetējkalna kā vecākā sanitāre pašai izlēdžīgi pildīja ievainoto strēlnieku aprūpi. Apbalvota ar Jura Krusta III un IV šķiras ordeņiem, Sv. Jura medaļu, Lāčplēša Kara ordeni (III šķ., 1921, IV šķ., 1927) un Triju Zvaigžņu ordeni.

Latvijas armijā 5. Cēsu kājnieku pulkā brīvprātīgi iestājās 1919. gada septembrī. Piedalījās cīņās pret Bermontu un Latgales frontē.

Latvijas laikā saimniekoja piešķirtajā jaunsaimniecībā Lielrendas muižā “Virsaīšos”. Represēta. Mūža nogali pavadīja Kuldīgas rajona Reģes pansionātā, kur mirusi 1981. gada 9. jūnijā.¹⁹

Ārste **Klāra Hibšmane** vadīja kara bēgļu slimnīcu Rūjienā (1915–1917). Dzimusi 1878. gada 11. septembrī Zaļenieku pagasta zemnieku ģimenē. Beidza Jelgavas meiteņu ģimnāziju (1889) un Bernes universitātes Medicīnas fakultāti Šveicē (1906). Kazaņas universitātē ieguva ārstes tiesības.

1921.–1939. gadā bija higiēnas ārste un Rīgas 3. ģimnāzijas skolotāja, no 1944. gada līdz mūža beigām strādāja Latvijas PSR Veselības aizsardzības tautas komisariāta poliklinikā. Apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni (IV šķ., 1928). Mirusi 1946. gada 19. novembrī Rīgā.²⁰

Marta Celmiņa (Celmiņš) (1881–1937) bija pirmā Latvijas Sarkanā Krusta māsu savienības priekšiece, strādāja par vecāko māsu Latviešu Strēlnieku bataljonu apvienotajā lazaretē.

Ksenija Skulme (1893–1967), vēlāk diētoģijas profesore, kopa ievainotos karavīrus sanitārajā vilcienā.

Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa priekšgalā bija arī Justīne Berga, Alise Sūna un Emma Albertiņa (visām dzīves dati nav atrasti). Rakstniece Ivande Kaija aicināja sievietes ziedot dārglietas, tā izveidojot Valsts zelta fondu.

Ivande Kaija, īstajā vārdā Antonija Lūkina, dzimusi 1876. gada 13. oktobrī Rīgas apriņķa Jumpravmuižā tirgotāja Meldera-Millera ģimenē. Beidza Torņakalna elementārskolu un Lomonosova sieviešu ģimnāziju Rīgā (1895). Studēja filozofiju Bernē un Leipcigā (1900–1901). Apprecējās ar ārstu Fēliksu Lūkinu (1875–1934). 1910. gadā klausījās lekcijas Sorbonas universitātē Parīzē. Apguva vācu, krievu, angļu, itāļu un latīņu valodu.

Pirmā pasaules kara laikā dzīvoja Pēterburgā, Maskavā un Krimā. 1917. gadā atgriezās Latvijā. Strādāja Latvijas Ārlietu ministrijā par valodnieci referenti un laikraksta “Latvijas Sargs” redakcijā (1920–1921). Rakstīja par aktuāliem Latvijas politiskiem un sabiedriskiem jautājumiem un notikumiem: “Pagaidu valdības darbība” (“Latvijas Sargs”, 1920, Nr. 28), “*De jure*” (“LS”, 1920, Nr. 111), “Mūsu nacionālā kultūra” (“LS”, 1920, Nr. 111), “Rainim un Aspazijai atgriežoties” (“LS”, 10. IV) u.c. Piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis (IV šķ., 1926). Kopoti raksti izdoti 10 sējumos (1928–1931).

No 1921. gada slimības dēļ bija spiesta atteikties no darba literatūrā un sabiedriskajā dzīvē. Mirusi 1942. gada 2. janvārī Rīgā.²¹

Aktīvi Brīvības cīņās piedalījās arī Valija Vesčuna-Jansone un Elza Žiglevica.

Latvijas Universitātes mazo aulu grezno piemiņas plāksne, izgatavota pēc arhitekta A. Birzenieka (1893–1980) meta, atklāta un iesvētīta 1922. gada 31. maijā. Uz tās rakstīts: “*Dulce et Decorum est, Pro patrīna mori: Uz ežiņas galvu liku sargāt savu tēvu zemi. Par Latviju kritušie studenti.*” Tajā starp

17 studentiem vīriešiem ir studentes Elzas Žiglevicas vārds.

Elza Žiglevica (vai Žiglevice) dzimusi 1898. gada 24. augustā Bērzes pagastā ārsta Kārļa Žiglevica ģimenē. Pēc fon Derīca ģimnāzijas Maskavā beigšanas viņa 1916. gadā studēja Maskavā Augstākajos sieviešu kursos Fizikas un matemātikas fakultātē. 1917. gadā atgriezās Rīgā, 1918. gadā iestājās Baltijas Tehniskās augstskolas Komerzinību fakultātē. 1919. gadā strādāja par Latvijas preses biroja angļu preses referenti, 27. septembrī iestājās Latvijas Augstskolas Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē. Darbojās Latvijas Sieviešu palīdzības korpusā.

Zem stipras Bermonta armijas uguns, karavīriem piegādājot ēdienu, 1919. gada 10. oktobrī Esplanādē E. Žiglevicu nāvīgi ievainoja. Ievietota slimnīcā, viņa nomira 1919. gada 29. oktobrī. Viņas pēdējie vārdi bija “Kā mūsējiem veicas?”.

Pēc nāves 1928. gadā E. Žiglevica apbalvota ar Lāčplēša Kara ordeni (III šķ.).²² To saņēmušas vēl divas sievietes: Pirmā pasaules kara varone Līna Čanka-Freidenfelde un V. Vasčunas-Jansone.

Valija Vasčunas-Jansone (vai Valija Valērija Vasčunas, vai Valija Veščuna-Jansone) dzimusi 1903. gada 3. oktobrī Slokas pagastā. Beidza Rīgas pilsētas 3. ģimnāziju un Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesībzinātņu fakultāti (1934). Tiesību zinātņu kandidāte, advokāte.

Latvijas armijā iestājās brīvprātīgi 1919. gada 9. oktobrī Rīgā. Piedalījās cīņā pret Bermonta armiju. 1919. gada 19. novembrī izlūkgājienā uz Plāņu mājām spēcīgā ugunī V. Vasčunas viena no pirmajām šķērsoja Lielupi. Neskatoties uz ienaidnieka pārspēku, Latvijas armija ieņēma Plāņus. Tika saņemti gūstekņi un iegūti ieroči. Atvaļināta 1919. gada 25. decembrī.

Rīgas pilsētas Bāriņtiesas locekle. Dzīvoja Jūrmalā un nomira Jūrmalā 1990. gada 10. jūnijā.²³

Jāatzīmē arī latviešu karavīru mātes: Ede Blaua izaudzinājusi četrus Lāčplēša Kara ordeņa kavalierus²⁴, Natālija Ozola — trīs Lāčplēša Kara ordeņa kavalierus.

Latvijas Republikai nostiprinoties, Tautas padomē 1920. gadā ievēlēja trīs sievietes: sociāldemokrāti Klāru Kalniņu, pedagogi Valeriju Seili (1891–1970) un dzejnieci Aspaziju. V. Seile 1921. un 1922. gadā kļuva par Izglītības ministra biedri. No dažādām politiskām partijām Satversmes sapulcē ievēlēja sešas sievietes: no Latgales frakcijas Valeriju Seili un Apoloniju Laurinoviču (1886–1967), no bezpartejiskā bloka — ārsti Zelmu Cēsnieci-Freidenfeldi (1892–1929), no sociāldemokrātiskās partijas — Aspaziju, Klāru Kalniņu un Bertu Vesmani (Berta Emīlija Vesmane, 1878–1941).

Latviešu sievietes aktīvi darbojās dažādās sabiedriskās un sieviešu organizācijās. B. Pipiņa bija Latvju nacionālās līgas priekšiece no 1925. līdz 1940. gadam, Emma Albertiņa no 1923. līdz 1932. gadam un Zelma Bite (dz. 1899 — nezināms) bija Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa priekšieces, Lilija Brante (dzīves dati nav atrasti) — Jauno sieviešu kristīgās biedrības priekšiece, Marta Celmiņa — Latvijas Sarkanā Krusta māsu savienības priekšiece.²⁵ Ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotas J. Čakste, V. Seile, B. Pipiņa, M. Salnais un A. Albertiņa.

Berta Pipiņa (dz. Ziemeļe) dzimusi 1883. gada 28. septembrī Codes pagasta Spāriņu krogā krodzinieka ģimenē. Mācījās Beķeres meiteņu progimnāzijā Bauskā. No 1901. gada — mājaskolotāja Harkovā. 1910. gadā apprecējās ar literatūrkritiķi un žurnālistu Ermani Pipiņu-Vizuli (1873–1927). No 1919. līdz 1925. gadam bija Rīgas pilsētas domniece, bet no 1925. līdz 1928. gadam — Rīgas pilsētas domes deputāte un trūcīgo apgādāšanas nodaļas vadītāja. No 1931. līdz 1934. gadam — Latvijas Saeimas deputāte. Latvju nacionālās līgas priekšiece (1925–1940). Laikraksta “Latviete” izdevēja un redakcijas

kolēģijas locekle. Apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni. 1941. gadā deportēta uz Krieviju. Sarakstījusi brošūru “Kā es runāju ar saviem bērniem par dzimuma dzīvi” (1927) un romānu “Lejaskrodzinieces meitas” (1935), kurā cildināta sieviete māte. Mirusi izsūtījumā 1942. gadā.²⁶

Sievietes darbojās pašvaldībās. Rīgas pilsētas domē sākumā bija sešas sievietes: Aspazija, O. Riekstiņa, B. Pīpiņa, K. Kalniņa, K. Grinberga (dzīves dati nav atrasti) un A. Krāvhalde (dzīves dati nav atrasti). Vēlāk Saeimā un Rīgas domē sievietes zaudēja iekarotās vietas. Vienīgi B. Pīpiņa vēl pēc 1919. gada bija Rīgas pilsētas domniece un no 1931. līdz 1934. gadam — Saeimas deputāte.

Sievietes sekmīgi strādāja Rīgas pašpārvaldē — medicīnas un skolēnu aprūpē. Anastasija Čikste-Rūtenfelde bija Rīgas pilsētas veselības valdes skolu higiēnas nodaļas vadītāja, Laura Neiberga (1886–1949) — Rīgas pilsētas aizgādības valdes medicīnas daļas vadītāja, Marija Skuja-Veinberga (1880 — nezināms) — Bīķernieku tuberkulozes sanatorijas direktore.

Anastasija Čikste-Rūtenfelde²⁷ dzimusi 1879. gada 9. jūnijā Ceraukstes pagastā Lielčīkstēs saimnieka ģimenē. Beidza Jelgavas augstāko meiteņu skolu. Strādāja par skolotāju Kišiņevā un Kijevā. Absolvēja Bernes universitāti (1910), Kijevas Universitātē ieguva ārstes diplomu.

No 1912. gada bija ārste Rīgā. Rīgas pilsētas veselības valdes skolu higiēnas nodaļas vadītāja (1920–1930). Pēc Otrā pasaules kara poliklīnikas ārste (1944–1954). Mirusi 1962. gada 15. decembrī Rīgā. Rakstīja par medicīnas jautājumiem.²⁸

Veiksmīgas uzņēmējdarbībā un rosīgas sabiedriskajā dzīvē bija Emīlija Benjamiņa un Alma Hirša.

Emīlija Benjamiņa (dz. Simsone) dzimusi 1881. gada 10. septembrī Rīgā dzelzceļnieka ģimenē. Beidza tirdzniecības skolu. Strādāja “*Rigaer Tageblatt*”. Kopā ar vīru Anto-

nu Benjamiņu (1860–1939) izdeva Latvijas lielāko dienas laikrakstu “Jaunākās Ziņas” (1912–1940) un nedēļas žurnālu “Atpūta” (1924–1940).

E. Benjamiņa bija Latvijas Sieviešu nacionālās līgas goda biedre, Latvijas–Zviedrijas tuvināšanās biedrības dāmu komitejas priekšniece, Rīgas Jūrmalas Palīdzības un labiericības biedrības un Rīgas sabiedriskās palīdzības komitejas līdzekļu vākšanas komisijas priekšsēdētāja. 1941. gada 14. jūnijā viņa deportēta uz Krieviju. Mirusi 1941. gada 23. septembrī Soļikamskas nometnē.²⁹

Alma Hirša (dz. Tinte), “Rīgas auduma” īpašnieka un direktora Roberta Hirša (1895–1972) dzīvesbiedre, dzimusi 1903. gada 29. janvārī Nīgrandē. Palīdzēja vīram izveidot “Rīgas audumu” par modernu un labiekārtotu uzņēmumu vairāk nekā 1000 strādniekiem, nodibināja fabrikā mātes skolu, arodskolu un valodu kursus.

1939. gadā Hiršu ģimene atstāja Latviju, izceļoja uz Zviedriju un tālāk uz ASV. A. Hirša mirusi 1984. gada 31. jūlijā Sanktpēterburgā — Floridā, ASV.³⁰

Latvijas sieviete mākslā (1860–1944)

Glezniecība un grafika

Glezniecībā latvju sieviete ienāca un iekaroja savu vietu vēlāk nekā citās mākslas nozarēs. Pirmā gleznotāja latviete, kas darbojās Rīgas mākslas dzīvē 20. gadsimta desmitajos gados, bija Nora Drapče.

Latvijas neatkarības laikā (1918–1940) glezniecībā stafeti pārņēma Aleksandra Beļcova, Alise Zvirbule, Hilda Vīka, Erna Gestaute-Kovaļevska, Veronika Janelsiņa, grafikā — Marija Induse-Muceniece. Lietišķajā mākslā teicami darbojās tekstilmākslinieces Alma Birģele-Paegle un Helga Kivicka.

Nora Anna Marianna Drapče dzimusi 1887. gada 19. decembrī Daugavpils apriņķa priekšnieka Augusta Drapčes ģimenē. 1910. gadā beidza labi nostādīto Rīgas

pilsētas mākslas skolu, ko vadīja gleznotājs Vilhelms Purvītis (1872–1945). Viņš raudzījās, lai skolā uzņemtu talantīgus jauniešus. Zināšanas N. Drapče papildināja ārzemēs. Viņas gleznas veidotas ekspresīvā patumšā kolorītā. N. Drapče piedalījās Rīgas Politehniskā institūta Arhitektūras un mākslas pulciņa izstādēs (1908, 1909 un 1912), arī Baltijas mākslinieku savienības izstādēs. Pēc Pirmā pasaules kara N. Drapče strādāja Liepājas mākslas skolā par zīmēšanas skolotāju. No 1920. gada piedalījās Neatkarīgo mākslinieku izstādēs. Viņas gleznas atrodas Valsts mākslas muzejā Rīgā. N. Drapče mirusi 1968. gada 28. decembrī Kalamazū, ASV.³¹

Aleksandra Beļcova dzimusi 1892. gada 17. martā Novozibkovā, Krievijā. Beidza Penzas mākslas skolu (1915), zināšanas papildināja Valsts brīvajā mākslas darbnīcā Petrogradā (1918–1919). Penzas mākslas skolā iepazinās ar Romanu Sutu (1896–1944), kļuva par viņa dzīvesbiedri. No 1919. gada dzīvoja un strādāja Latvijā. Darbojās Rīgas mākslinieku grupā (1920–1924), mākslinieku apvienībā “Zaļā vārna” (1927–1931) un Rīgas Grafīku biedrībā. Gleznojusi portretus, ainavas un klusās dabas. Darbojusies grāmatu grafikā un porcelāna apgleznošanā. Pēc kara gados gleznoja galvenokārt portretus. Vislielākos panākumus guva portretu glezniecībā, no kuriem atzīmējami “J. Raiņa portrets” (1923), “Sieviete ar vēdekli” (1921), “Sieviete ar raketi” (1927), “Baltā un melnā” (1929), “Māte un dēls” (1931), “Mirdzas portrets” (1934). Mirusi 1981. gada 1. februārī Rīgā.³²

A. Zvirbule, H. Vīka, E. Geistaute glezniecībā un M. Induse grafikā ienāca divdesmitā gadsimta trīsdesmitajos gados.

Alise Zvirbule dzimusi 1906. gada 16. oktobrī Dundagas pagastā. Beidza Latvijas Mākslas akadēmijas Ģederta Eliasa (1887–1975) figurālās glezniecības meistar-darbnīcu (1937). Līdztekus mācījās Kultūras veicināšanas biedrības studijā pie Kārļa Miesnieka (1877–1975). Savā diplomdarbā

A. Zvirbule risināja sociāli saasinātu tematiku gleznā “Bez darba”. Pievērsās sievietes portretam — mātei un bērnam. Pēc Otrā pasaules kara strādāja par skolotāju (1947–1955). Mirusi 1996. gada 1. decembrī.³³

Hilda Vīka (īstajā vārdā Hildegardē Vīka) dzimusi 1897. gada 5. novembrī Rīgā ierēdņa ģimenē. No 1922. līdz 1925. gadam apguva glezniecības iemaņas pie Augusta Zauera (1888–1981) un no 1925. līdz 1927. gadam — pie Uga Skulmes (1895–1963). Īslaicīgi skolojās pie Romana Sutas un Voldemāra Irbes (1893–1944). Precējusies ar rakstnieku Viktoru Eglīti (1877–1945). Izstādēs piedalījās no 1927. gada. Pēc kara darbojās glezniecībā. H. Vīka gleznoja Rīgas nomales ainavas un sadzīves skatus: “Pārceltuve pie Zunda kanāla” (1927), “Zunda kanāla malā” (1934), “Veļas mazgātājas”, “Gludinātājas” (abas 30. gados), “Lopu kopējas” (1935), “Dzemdības pirtiņā” (1938). Akvareļi idealizēti attēloti latviskie mitoloģiskie tēli: “Māra — pirts kūrēja”, “Dieviņš ienāk sētā”, “Saules meitas”, “Dievs, Laima ienāk pagalmā”.

H. Vīka darbojās arī rakstniecībā. Iznākuši dzeju krājumi: “Spožie ūdeņi” (1932), “Mēnesnīca” (1935), “Zelta briedis” (1944), stāstu krājumi “Stāsti” (1934), “Atsegtās dvēseles” (1937), “Liela slāpe” (1940), “Dievišķā vientiesība” (1944). Rakstnieks Zigmunds Skujiņš (dz. 1926) viņu raksturojis šādi: “Hilda Vīka iekrita acīs uz reizi (..) Par viņas darbu nesacīja: kāda interesanta glezna, kāds īpatnējs stils. Par viņas darbiem teica — “Re, Hilda Vīka”. Hilda Vīka mirusi 1963. gada 14. februārī Rīgā.³⁴

Erna Geistaute (Gestaute) **Kovaļevska** dzimusi 1911. gada 30. septembrī Rīgā. No 1926. gada līdz 1930. gadam mācījās Latvijas Mākslas akadēmijā. 1929. gadā piedalījās “Zaļās vārns” izstādē Jelgavā, bet kopš 1930. gada visās valsts un Kultūras fonda izstādēs. Viņa ir rakstnieka Pāvila Klāna (īstajā vārdā Pauls Kovaļevskis, 1912–1979) dzīvesbiedre. 1926.–1936. gadā bija asistente dekorāciju apgleznošanā Latvijas Nacionālās

operas un Tautas teātra izrādēm. Veidojusi arī izrāžu skatuvisko ietēru. Risinājusi senvēstures (“Latvijas pils”, “Latvju senpils sēta”) un reliģisku tematiku (“Kursas madonna” (1935), “Meitene baznīcā”, “Dievmāte jūrmalā”, “Mūķenes”). 1944. gadā emigrēja uz Vāciju, no tās — uz Dāniju. Turpināja darboties glezniecībā. Mirusi 1975. gada 31. janvārī Kopenhāgenā.³⁵

Veronika Janelsiņa dzimusi 1910. gada 20. maijā Minskas guberņā Baltkrievijā. Beidza Latvijas Mākslas akadēmijas Ģ. Eliasa figurālo glezniecības meistardarbnīcu (1938). Viņa ir rakstnieka Anšlava Eglīša (1906–1993) dzīvesbiedre. V. Janelsiņa bija Rīgas pilsētas vēstures muzeja restauratore. Glezniecībā divdesmitā gadsimta 30.–40. gadā pievērsās reālistiskām ainavām un portretiem. 1944. gadā emigrēja uz Vāciju, 1950. gadā no tās — uz Ameriku. Mirusi 2001. gada 29. maijā Losandželosā, ASV.

Marija Induse-Muceniece, grafiķe, dzimusi 1904. gada 17. augustā Rojā, jūrnieka ģimenē. 1931. gadā beidza Latvijas Mākslas akadēmijas R. Zariņa grafikas meistardarbnīcu, 1934.–1937. gadā papildināja zināšanas Augstākā Mākslas institūtā Antverpenē, Beļģijā. Darbojās Latvju mākslinieku biedrības tēlotājas mākslas sekcijā un mākslas apvienībā “Zaļā vārna”. Trīsdesmito gadu beigās strādāja Latvijas Mākslas akadēmijas grafikas meistardarbnīcā par pedagoģi, 1940.–1941. gadā bija tās vadītāja. 1944. gadā emigrēja uz Zviedriju, tur bija tehniskā zīmētāja Upsalas universitātē.

M. Induses-Mucenieces daiļradē dziļas pēdas atstājusi jūra un zvejnieku dzīve pie jūras, kas ietverta darbos “Zvejnieki”, “Laivas stūmēji”, “Gāziens” (spēcīga vēja brāzma), “Zvejnieku ciems”, “Zvejnieki krastā” un “Zvejniece”. Māksliniece mirusi 1974. gada 26. oktobrī Upsalā.³⁶

Tēlniecība

Tēlniecībā sievietēm bija lielāki panākumi nekā glezniecībā. Latvju sieviete tēlnie-

cībā ienāca līdz ar Latvijas valsts sākumu. Pirmā profesionāli izglītotā latviešu tēlniece bija Marta Skulme-Liepiņa, kas iemiesoja savu talantu figurālās kompozīcijās. Trīsdesmitajos gados viņai pievienojās monumentālo memoriālo skulptūru meistarē Aleksandra Briede-Kalniņa un Marta Lange. 1924. gadā Marta Skulme ar metu “Lāčplēsis” kopā ar Kārli Zāli (1888–1942) dalīja pirmo un otro prēmiju Brīvības pieminekļa konkursā. Tomēr praksē viņa savas spējas monumentālajā žanrā neīstenoja. A. Briede un M. Lange līdzās tēlniekiem Teodoram Zaļkalnam (1876–1972), Kārlim Zemdegam (1894–1963), Kārlim Jansonam (1896–1986) u.c. attīstīja tālāk monumentālās memoriālās tēlniecības tradīcijas.

Marta Skulme-Liepiņa ir dzimusi 1890. gada 13. maijā Mālpils pagasta “Gerķenos” rakstveža un lauksaimnieka ģimenē. 1905.–1907. gadā mācījās Volde-māra Maldoņa dibinātajā privātajā sieviešu ģimnāzijā (“Maldoņa ģimnāzijā”) Rīgā un 1907.–1909. gadā Kristīnes Apkalnas sieviešu ģimnāzijā Cēsis. 1909. gadā beidza Tailovas ģimnāziju Rīgā. Izglītību turpināja 1909.–1910. gadā Rīgas mākslas skolā, 1913.–1914. gadā — Kazaņas mākslas skolā un 1914.–1917. gadā — Petrogradas Ķeizariskās mākslas veicināšanas biedrības skolas vakara kursus. 1916.–1918. gadā papildinājusies M. Bernšteina mākslas skolā un profesora L. Šervuda (1871–1954) tēlniecības darbnīcā studijā. 1918. gadā atgriezās Latvijā. 1922. gadā studiju nolūkā apmeklēja Drēzdeni un Parīzi. Precējusies ar gleznotāju Oto Skulmi (1889–1967). No 1920. gada piedalījās izstādēs. Viņas darbi eksponēti Latvijas valsts rīkotās mākslas izstādēs ārzmēs: Oslo (1933), Maskavā un Ļeņingradā (1934), Briselē (1935), Varšavā, Krakovā, Helsinkos, Tallinā un Tartu (1936), Vīnē, Prāgā, Budapeštā (1937), Kauņā un Kopenhāgenā (1938), Parīzē un Londonā (1939). Pēc Otrā pasaules kara turpināja darbu tēlniecībā.

M. Skulme veidojusi figurālas kompozīcijas, portretus un vispārinātas cilvēku galvas granītā, bronzā un kokā. Viņas pirmie darbi darināti kubistiskā garā ("Konstruktīva figūra" (1922), "Ģitārists" (1922)), vēlākie — reālās plastiskās formās. Figurāliem veidojumiem ("Ganiņš" (1922), "Tautu meita" (1923)) ir noapaļotas formas. Episks vispārinājums iemiesots granītā kaltajā darbā "Vidzemniece" (1928–1938) un divfigūru veidojumā "Pieminēklis" (1928). No vispārinātiem sieviešu un meiteņu galvu veidojumiem izceļas "Sievietes galva", dēvēta par Lielo galvu (1928–1930). Tā granītā izkalta 1933. gadā un 1934. gadā saņēmusi Kultūras fonda prēmiju. Zemnieku tipāži tverti darbos "Ganu meitene" (1935), "Laukstrādnieks" (1936), "Māte" (1937). Ne visus darbus tēlniece īstenojusi lielās kompozīcijās. Palikuši nelieli meistarīgi darbi — tautu meitas un kaifigūras, kuriem viņas daiļradē arī ir sava vieta.

M. Skulme mirusi 1962. gada 3. janvārī Rīgā. Par darbu tēlniecībā māksliniece teikusi: "Iedomāto vispirms pakļauju konstrukcijai, tad, paredzot izvešanu piemērotā materiālā, gādāju par mākslinieciski izteiktu skaidru sintētisku formu ar laikmetisku interpretāciju."³⁷

Aleksandra Briede (līdz 1945. gadam Aleksandra Kalniņa) dzimusi 1901. gada 25. jūlijā Liepājā mūrnieka ģimenē. Absolvēja Latvijas Mākslas akadēmijas Konstantīna Rončevska (1875–1935) tēlniecības meistardarbnīcu.

Veidoja figurālas kompozīcijas "Māte ar bērnu" (1929), "Elēģija" (1931), "Kalējs" (1938), "Meitenīte" (1932). Trīsdesmito gadu daiļrades posmā tēlniece noslēdz ar dekoratīvām skulptūrām granītā "Māte" (1938) — sēdoša māte ar bērnu klēpī — un "Daina" (1930). Skulptūru "Daina", kur attēlota jauna sieviete ar kokli rokās un vārdi uz postamenta "Lokaties mežu gali, lai balstiņas pāri skan", uzstādīja Vīgantes parkā, senāk saukta par Liepavota parku — Daugavas kreisajā krastā 200 metru uz ziemeļiem no Staburaga, pie bijušās Vīgantes muižas. Sakarā ar Pļaviņu HES

celtniecību tā pārvietota uz Siguldu. Darbs "Izskana" (1937, granīts) ar alegorisku figūru — jaunekli — izskan kā himna cilvēka garam. To 1939. gadā iegādājās Kultūras fonds, uzstādīja kā kapa pieminekli kordirģentam profesoram Pēterim Paulam Jožuus (1873–1937) Rīgas Meža kapos. Tēlniece darināja arī sīkplastikas veidojumus porcelānā.

Aleksandra Briede mirusi 1992. gada 14. novembrī Rīgā.³⁸

Marta Lange dzimusi 1903. gada 15. februārī Valmierā. Absolvējusi Latvijas Mākslas akadēmijas profesora Konstantīna Rončevska meistardarbnīcu (1932). Izstādēs piedalījies no 1936. gada. Tēlniecībā darbojās arī pēc Otrā pasaules kara. Veidoja galvenokārt portretus.

Memoriālā tēlniecībā darināja kapa pieminekļus Olgai Ansonai Valmierā (1938), ārstam E. Ozolam — "Bāri" Kauguru kapos pie Valmieras, jaunajai pianistei Anitai Sliekšai Rīgas Meža kapos "Mans gulbi klusais ..." (1939), skolotājam Krišam Melnalksnim "Pirmziemnieki" (1940, Rīga, Mārtiņa kapi). Profesoram Gustavam Klaustiņam pieminekļis Meža kapos Rīgā (1940–1941) tverts plastiskās formās — vīrietis ar paceltu galvu uz ērģeļu stabuļu fona. Tajā iemūžināta Feliksa Mendelzona-Bartoldi (*Jakob Ludwig Felix Mendelssohn Bartholdy*, 1809–1847) oratorijas "Paulus" skaņu tēls "Celies un ej, topi gaisma!". Marta Lange veidojusi arī kapa pieminekli dziedonei Alīdai Vānei "Dziedot mūžu nodzīvoju" (1965) Ventspils rajona Ventas ciema Doku kapos.

Dekoratīvajā monumentālajā skulptūrā M. Langes nozīmīgākie veikumi ir "Māte un bērns" bērnodārza ēkai Rīgā, Dagmāras ielā 3, un bērnu figūras "Dzejnieks" un "Rakstnieks" rakstnieku pilij Siguldā. Marta Lange mirusi 1985. gada 1. augustā.³⁹

Lietišķā māksla

Latvju sievietes lietišķajā mākslā izteikušās, sākot ar 19. un 20. gadsimta miju. Šī nozare izauga no lauku tautas mākslas

tradīcijām, jo toreiz vēl nebija atrisināts lietišķās mākslas izglītības jautājums.

Emīlija Liepiņa-Zelmane (1874–1926) savos mājturībasursos 1898. gadā uzsāka apmācību rokdarbos un aušanā. Viņa bija mācījusies Venjamiņa Blūma (1861–1919) Rīgas zīmēšanas un gleznošanas skolā. 1902. gadā uz iesniegto darbu pamata viņa Pēterburgas mākslas akadēmijā ieguva zīmēšanas skolotājas tiesības.⁴⁰

Alma Birģele-Paegle (1877–1949) savā, 1911. gadā nodibinātajā, mākslas amatniecības skolā apmācīja audzēkņus keramikas, metāla, tekstiliju un koka mākslinieciskā apdarē. Izglītību viņa ieguva Drēzdenes mākslas skolā, papildinājās keramikā Berlīnē, Minhenē un metālapstrādē — Parīzē. A. Birģeles skolā zīmēšanu un kompozīciju pasniedza mākslinieks Jūlijs Madernieks (1870–1955), veidošanu — tēlnieks Burkards Dzenis (1879–1966), bet keramiku — podniecības meistars Pēteris Šteinbergs (1874–1938). Pati A. Birģele vadīja nodarbības aušanas, izšuvumu tehnikā un rotu dekoratīvā apstrādē. Skolā bija izveidota tautas mākslas paraugu ekspozīcija, iekārtotas aušanas, rotu apdares darbnīcas un keramikas apdedzināšanas cepļi. Kopš 1912. gada A. Birģele ar saviem un audzēkņu darbiem regulāri piedalījās mākslas izstādēs Rīgā, vēlāk Maskavā, Ņujorkā un Vašingtonā. Lielu uzmanību viņa veltīja tautas meistarību darbu un seno audumu izpētei. 1923.–1933. gadā Pieminekļu valdes uzdevumā pētīja un atjaunoja senos audumus.⁴¹

Latvijas laikā 20. gadsimta 20. un 30. gados lietišķās mākslas tradīciju izkopšanā liela nozīme bija 1926. gadā dibinātajai Liepājas mākslas amatniecības skolai un 1931. gadā dibinātajai Rīgas Valsts amatniecības skolai. Liepājā no pasniedzējām redzamākā bija zīmēšanas skolotāja Nora Drapče, Rīgā — tekstilmāksliniece Helga Kivicka (1905–1970).

Rīgas skolas popularitāti vairoja gadskārtējās audzēkņu darbu izstādes, to sekmēja arī piedalīšanās Pirmajā Latvijas daiļamatu izstādē Rīgā (1937) un starptautiskajā izstā-

dē Briselē (1935). Tajā skola par audumiem un ādas plastikas darbiem saņēma *Grand Prix*. Darbi tika godalgoti arī Starptautiskajā mākslas amatniecības izstādē Parīzē (1938) un Pirmajā Starptautiskajā mākslas amatniecības izstādē Berlīnē (1938).

Helga Kivicka kļuva par ievērojamu tekstilmākslinieci. 1924. gadā viņa Rīgā atvēra savu darbnīcu. Pētīja tekstilmākslu Amsterdamā, Briselē, Berlīnē, Vinē, Parīzē un specializējās Zviedrijā (1927). Viņas tekstilijām bārķšu tehnikā ir raksturīgi ģeometriskā ornamenta motīvi un skaists kolorīts. Ar saviem audumiem viņa ieguva atzinību ne vien Pirmajā Latvijas daiļamatniecības izstādē, bet arī starptautiskajās izstādēs Briselē (1938) un Parīzē (1937). Ievēribu izstādēs ieguva arī tekstilmākslinieces Milda Klēbaha (1906–1975), Ella Ūdre-Dviele (1904–1990), Kristīne Pāvuliņa (1891–1967) un Aleksandra Dzērvīte (1904–1984).

Keramikā teicami panākumi bija Marijai Riņķei (1899–1933), Mildai Brutānei (1903–1979), Annai Eskai (īstajā vārdā Anna Grunte, 1916–1977) un Margitai Melnalksnei (1909–1989).⁴²

Avoti un piezīmes

- ¹ Raksts nav recenzēts.
- ² Zelče V. *Nezināmā Latvijas sieviete 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas Arhīvu biedrība, 2002, 298 lpp.
- ³ *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Aut. Rožkalne A., Dombrovska B., Stašulāne I. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Rīga: Zinātne, 2003, 394. lpp.
- ⁴ Unāms Ž. *Marija Valdemāre (Medinska). Pirmā latviešu stāstu rakstniece*. Rīga: "Loga" apgāds, 1937, 39. lpp.; Medinska-Valdemāre Marija. Grām.: *Latviešu rakstniecība...*, op. cit., 394.–395. lpp.
- ⁵ Brant L. *Latviešu sieviete sabiedriskā dzīvē*. Grām.: *Latviešu sieviete*. Rīga: a/s Valters un Rapa ģenerālkomisijā, 1931, 150.–152. lpp.; arī <https://timenote.info/lv/events/Nodibinata-pirma-latvie>

- su-sieviesu-organizacija-Latviesu-palīdzības-biedrības-priekš-trukumu-ciezdamiem-īgauniem-damu-komiteja, sk. 6.06.2019.
- 6 Dombrovska Katrīna. Grām.: *Es viņu pazīstu*, 2. iesp. USA: Grand Haven Nich, 1975, 132.–133. lpp.
  - 7 Grosvalds I. Latvijas sievietes izglītībā un zinātnē. *LZA Vēstis*, 2017, 71 (2): 15.
  - 8 *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1870. g. 20. okt.
  - 9 Kronvalde Karolīne. Grām.: *Latviešu rakstniecība...*, op. cit., 320. lpp.
  - 10 Stučka Dora. Grām.: *Latviešu rakstniecība...*, op. cit., 566. lpp.; Brutāne V. Lieli cilvēki — dziļas jūtas. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1964, (3).
  - 11 Brant L. Latviešu sieviešu kustība. Grām.: *Latviešu sieviete*, op. cit., 172.–174. lpp.
  - 12 Ibid.
  - 13 Brant L. Latviešu sieviete sabiedriskā dzīvē. Grām.: *Latviešu sieviete*, op. cit., 152.–153. lpp.
  - 14 Salnais Milda. Grām.: *Latvju enciklopēdija*. 3. sēj. Stokholma: Trīs zvaigznes, 1953–1955, 2216.–2217. sleja; Salnā (Salnais) Milda. Grām.: *Latvju enciklopēdija, 1862–1988*. 4. sēj. Rockville, MO, ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1990, 211. lpp.
  - 15 Paleviča M. Anna Rūmane-Ķeniņa. *Latviete*, 1934, (11); Rūmane-Ķeniņa Anna. Grām.: *Latviešu rakstniecība...*, op. cit., 503.–504. lpp.
  - 16 Krauze-Ozoliņa (vai Ozoliņa-Krauze) Astra. Grām.: *Latviešu rakstniecība...*, op. cit., 427.–428. lpp.
  - 17 Kalniņš Klāra. Grām.: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, Rīga: A. Gulbis, 1932–1933, 1537.–1539. sleja; Kalniņa Klāra. Grām.: *Latvju enciklopēdija*, 1. sēj. Stokholma, Trīs zvaigznes, 1950–1951, 935. lpp.
  - 18 Čakste Justīna. Grām.: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 2. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1928–1929, 4066.–4067. sleja.
  - 19 Čanka-Freidenfelde Līna. *Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri*. Rīga, Latvijas valsts vēstures arhīvs, 1995, 120. lpp.; Līna Čanka-Freidenfelde. Grām.: Liepiņš J. *Mani pacienti*. Rīga: Preses nams, 1998, 99.–109. lpp.
  - 20 Klāra Hibšmane (1878–1946). Grām.: Viksna A. *Pa ārstu takām*. Rīga: Avots, 1990, 90.–91. lpp.; Dr. Klāra Hibšmane dzīvē un darbā. *Zeltene*, 1928 (3): 1–2.
  - 21 Kaija Ivande. Grām.: *Latviešu rakstniecība...*, op. cit., 270. lpp.; Ērmanis P. Ivandes Kaijas literārā un sabiedriskā darbība. *Latvju grāmata*, 1926 (6): 401–402.
  - 22 Elza Žiglevice: *astras zieds uz kapa no draugiem un līdzdarbiniekiem*. Otrs, ilustrēts un papildināts izdevums. Rīga: Dzintars, 1925, 50 lpp.; Žiglevica Elza Kārļa meita. *Lāčplēša...* op. cit., 595. lpp.
  - 23 Vesčunas-Jansone Valija Valerija Konstantīna meita. Ibid, 554. lpp.
  - 24 Treijs R. Četri Lāčplēši vienā ģimenē. <http://www.la.lv/cetri-lacplesi-viena-ģimene%E2%80%A9-2>, sk. 18.06.2019.
  - 25 Brant L. Sievietes profesionālais stāvoklis. Grām.: *Latviešu sieviete*, op. cit., 189.–200. lpp.
  - 26 Pīpiņa Berta. Grām.: *Latvju enciklopēdija*, 3. sēj., op. cit., 1961.–1962. sleja.
  - 27 Rakstā Grosvalds, 2017, op. cit. 18. lpp. kļūdaini minēts personas vārds un dzimšanas gads: “Anastasija Rūtenberga-Čikste (1878–1962)”.
  - 28 Čikste-Rūtenfelde Anastasija. Grām.: *Es viņu pazīstu*, 118. lpp.; Čikste-Rūtenfelde Anastasija. Grām.: *Latviešu rakstniecība...*, op. cit., 130. lpp.
  - 29 Benjamiņš Emīlija. Grām.: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 2.sēj. Rīga, A. Gulbis, 1928–1929, 2118. sleja; Benjamiņš Emīlija. Grām.: *Latviešu rakstniecība...*, op. cit., 69. lpp.
  - 30 Hirša Alma. Grām.: *Es viņu pazīstu*, op. cit., 201. lpp.; Izcila darbiniece rūpniecībā [par Almu Hiršu]. *Sieviete*, 1935 (12): 205–206; Ieskats ģimenes hronikā [Par A. Hiršu]. Grām.: Lediņš V. R. *Roberts Hiršs, 1895–1972*. Rīga: LU apgāds, 2009, 45.–72. lpp.

- ³¹ Drapče Nora. Grām.: *Latviešu tēlotāja māksla 1860–1940*. Aut. Blūma Dz., Cie-lava S., Čaupova R., Kučinska V., Kuple Z., Lāce R., Lapacinska V., Novadniece I. Rīga: Zinātne, 1986, 73.,78.,141. lpp.
- ³² Aleksandra Beļcova. Ibid., Lāce R. *Stājglezniecība*, 333.–334. lpp.
- ³³ Alise Zvirbule. Ibid., 358. lpp.
- ³⁴ Hilda Vika. Ibid., 364. lpp.; *Hilda Vika atmiņās, mākslā, rakstniecībā*. Rakstu krājums. Rīga: Preses nams, 1997, 263. lpp.
- ³⁵ Gestaute (Kovaļevska) Erna. *Latvju enciklopēdija*, 1. sēj. Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950–1951, 673. lpp.; Erna Gestaute. Grām.: Lāce R. *Stājglezniecība*, op. cit., 364. lpp.
- ³⁶ Marija Induse-Muceniece. Lapčinska V. Stājgrafika. Grām.: *Latviešu tēlotāja māksla...*, op. cit., 392. lpp.
- ³⁷ Marta Skulme. Katalogs. Rīga, 1969; Čaupova R. *Marta Skulme*. Rīga: Zinātne, 1992, 80 lpp.
- ³⁸ Briede A. *Reprodukciju albums*. Rīga, 1971; Aleksandra Briede. Grām.: Čaupova R. Tēlniecība. *Latviešu tēlotāja māksla...*, op. cit., 289.–290. lpp.
- ³⁹ Lāce R. *Marta Lange*. Rīga, 1981.
- ⁴⁰ Emīlija Liepiņa-Zelmana. Grām.: Novadniece I. Lietišķā māksla. *Latviešu tēlotāja māksla...*, op. cit., 68. lpp.
- ⁴¹ Alma Birģele-Paegle. Ibid., 186. lpp.
- ⁴² Novadniece I., Kučinska V. Lietišķā māksla. *Latviešu tēlotāja māksla...*, op. cit., 423.–450. lpp.

Par autoru

Dr. sc. ing. **Ilgars Grosvalds** (1927–2019) bija izcils ķīmiķis tehnologs, zinātnieks un pedagogs, strādāja gan būvniecības nozarē, gan bija pasniedzējs un skolotājs. Viņš bija Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja vadītājs, Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas goda biedrs, Latvijas valsts emeritētais zinātnieks. Dzimis ASV, bet ģimene jau 20. gadu beigās atgriezās Latvijā. I. Grosvalds ir bijai ražens zinātņu vēsturnieks. Pēdējo gadu pētījumi Latvijas zinātņu vēsturē aptver tās attīstību, zinātniskos institūtus un zinātniekus Latvijā un pasaulē. I. Grosvalds ir līdzautors monogrāfijai “Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā” piecās daļās, ārzemju latviešu zinātnieku gaitas viņš dokumentējis pārskatu rakstos “Latvijas Universitātes ķīmiķu ceļi un likteņi pasaulē”, “Latviešu farmaceiti trimdā”, “Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā”.

1994. gadā par darbu ciklu “Zinātnes un tehnoloģiju attīstība Latvijā un trimdā” I. Grosvalds saņēma Rīgas Tehniskās universitātes augstāko apbalvojumu — Paula Valdena prēmiju un medaļu. Viņš saņēmis arī citus apbalvojumus, 2017. gadā 90 gadu jubilejā godināts ar Rīgas Tehniskās universitātes rektora Leonīda Ribicka un Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidenta Ojāra Spāriša Atzinības rakstiem. 2019. gada 21. februārī, neilgi pirms aiziešanas mūžībā, Ilgaram Grosvaldam kā zinātnes vēstures pētniekam un Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja direktoram pasniegts Izglītības un zinātnes ministrijas Atzinības raksts par nozīmīgu ieguldījumu inženierzinātņu, dabaszinātņu un vēstures zinātņu attīstībā Latvijā.

About the author

Dr. sc. ing. **Ilgars Grosvalds** (1927–2019) was an outstanding chemist technologist, scientist and educator, he worked in the area of construction and was a lecturer and teacher. He was the director of the Latvian Museum of Chemistry, honorary member of the Latvian Association of History of Science, scientist emeritus of the State of Latvia. He was born in the USA but his family returned to Latvia already in the late 1920s.

I. Grosvalds was a prolific science historian. His recent studies in the Latvian history of science include its development, scientific institutes and scientists in Latvia and the world. I. Grosvalds is the co-author of the monograph *History of the Higher Technical Education in Latvia* in five parts, he has documented the lives of Latvian scientists abroad in review papers “Ways and fates of Latvian chemists in the world”, “Latvian pharmacists in exile”, “Contribution of the Latvian University natural scientists in exile”.

In 1994, I. Grosvalds received the highest award of the Riga Technical University, Paul Walden Award and medal, for the cycle of works “Development of Science and Technologies in Latvia and Exile”. He received also other awards, and in 2017, in his 90th jubilee he was honoured with accolades of the Rector of Riga Technical University Leonīds Ribickis and President of the Latvian Academy of Sciences Ojārs Spāritis. On 21 February 2019, not long before his passing away, Ilgars Grosvalds, as a researcher of the history of science and Director of the Latvian Museum of History of Chemistry, was granted the Diploma of Acknowledgement of the Ministry of Education and Science, for significant contribution to the development of natural and historical sciences in Latvia.

LATVIAN WOMEN IN THE SOCIAL AND PUBLIC LIFE AND ART (1860–1944)

Ilgars Grosvalds

Summary

Key words: *Latvian women, time of Tzarist Russia, independent Latvia, painting, graphic arts, sculpture, applied art*

Dr. sc. ing. Ilgars Grosvalds (1927–2019) was a chemist, scientist and pedagogue, he worked in the area of construction and was a lecturer and teacher of chemistry, physics and astronomy. An integral part of his life was popularisation of science which was based on studies of history of science. In the last years of his life he intensively gathered and published data about the role of the Latvian woman in various spheres — education, society and public life, in arts. In 2013, a small publication by I. Grosvalds appeared, *Women of the University of Latvia in Higher Education and Science in the First Part of the 20th Century* (32 pp.).

The author's intention was to expand on this theme in publications of *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Section A. In 2014, in issue 5/6 of the journal, in co-authorship with Ivans Griņevičs, scientific collaborator of the Latvian Museum of History of Chemistry, the article was published, “Latvian women on the way to higher education and science” Another article on this theme, “Latvian women in education and science (1860–1944)” was published in 2017, Issue 2. Recently the Editorial office of *LZA Vēstis*, Section A, received two more articles by I. Grosvalds: “Latvian woman in social and public life (1860–1944)” and “Latvian woman in painting and sculpture (1860–1944)”. The intention of the author of the articles was to summarise in one edition the life stories and contribution of the most outstanding Latvian women of the early 20th century. The journal did not manage to publish the last two articles during the time of Ilgars Grosvalds' life, and moreover, the article about Latvian women in art was not completed, but in honour of author's memory, we have decided to publish a summarisation of these articles.